

מלאכת הצד- הצד חילזון ודגים

ר' אלי כהן-ר' אליאב ויזל

המשנה בכתובות ע"ג ע"א, ארבעים מלאכות חסר אחת וכו' הצד צבי והשוחטו וכו'. משמיעה לנו המשנה בפשטות שאחת מאבות המלאכה הינה מלאכת הצד, ונקטה המשנה "צבי" בתור דוגמא משום שבצבי שייכות גם שאר מלאכות: שחיטה, הפשטה ומליחה וכו', אך לא על מנת שנדייק דוקא צבי ולא שאר מילי. והגמ' בדף ע"ה ע"א דנה מה הדין לגבי צד חילזון בשבת, האם חייב משום צידה או לא. אומרת הגמרא "הצד חילזון בשבת חייב משום אחת". רש"י על אתר מפרש שחייב אחת משום צידה. ובאמת הגמ' בדף ק"ז ע"ב בשבת, השולה דג בשבת מן היס חייב משום נטילת נשמה ולא משום צידה, ורש"י מפרש שהסיבה לכך שהדג ניצוד כבר מע"ש ועודו בידו, וכשנכנסה שבת מת הדג ולכן בשבת חייב משום נטילת נשמה ולא משום צד. משמע שאם אדם היה צד דג בשבת היה מתחייב גם משום צד וגם משום נטילת נשמה. (לקמן יבואר דין "שולה דגים מן היס").

שיטת הירושלמי

התוס' בדף ע"ה ע"א מביא ירושלמי הסובר שאין צידה בחילזון ונשאר בצ"ע. ולשם הבנת הירושלמי נצטט את לשונו בדף נ"ב ע"א: "הצד חילזון ופצעו אית תני חייב שתיים ואית תני לא חייב אלא אחת. מאן דאמר שתיים אחת משום נטילת נשמה ומשום צד, ומאן דאמר חד..משום נטילת נשמה ולית ליה צידה וכו'" וההלכה בירושלמי נפסקה כמו המ"ד השני שחייב רק אחת משום נטילת נשמה ולא משום צידה. קרבן העדה מביא שני פירושים מה הפשט בירושלמי "לית ליה משום צידה": פירוש א' מלאכת צידה אינה נכללת באבות מלאכה מכיון שלא היתה במשכן צידה בחילזון שהרי החילזון היה בחלקו של זבולון בארץ ישראל ולא היה במדבר, והתכלת שהיתה להם במדבר הביאו אותה ממצרים. אלא שמוסיף קה"ע שאפשר לומר שצידה היתה קיימת בתחש. פירוש ב' אם תאמר שלא היתה צידה בחילזון אי"כ היכן היתה במשכן צידה הרי בבהמה לא שייכת צידה, אלא היתה שם חיה מיוחדת שממנה לקחו את התכלת ובה היתה צידה. יוצא משני הפירושים הללו יסוד אחד בהבנת הירושלמי, שאב מלאכה נקבע אך ורק לפי מה שהיה במשכן, אלא שהנימו ביניהם תהא אם יחזור החילזון או החיה המיוחדת שממנה לקחו תכלת במדבר, לפי פירוש א' לא יהא חייב משום צידה מכיון שלשם קבלת התכלת במשכן לא צדו כלל אלא הביאו זאת ממצרים, אך לפי פירוש ב' אה"נ אם תחזור אותה חיה יהא חייב משום אב מלאכה דצידה. אבל מושג צידה קיים לפי שניהם זה בתחשים וזה בחיה המיוחדת.

אך המהר"ם חולק על הבנת קרבן העדה בירושלמי וטוען שכוונת הירושלמי "לית ליה צידה" היא, שאין את המושג צידה אף בשאר דברים, איכ כיצד ניתן דבר זה להאמר הרי "צד" הינו אחד מל"ט אבות מלאכה?

הישבת של מ"י מביא את קושיית המהר"ם אך טוען שאפשר לתרץ ולומר שהרי המשנה ר"מ היא, דתנא הוא ויכול לימנות אב מלאכה אחר במקום צד, כפי שמצינו שר"י מנה "שובט" וכו'.

יוצא בפשטות מהירושלמי כך: (כמובן ע"פ הפירושים השונים):

א. היה חילזון ונגזז-א"כ אם נמצא אותו היום, נתחייב משום צד.

ב. לא היה כלל חילזון-א"כ אף לדין היום אם נמצא חילזון לא נתחייב משום צד.

ג. פעולת צידה לא שייכת בחילזון אלא בחיה ועוף(טל אורות)

שיטת הרמב"ם והשו"ע

הרמב"ם בהל' ציצית פ"ד ה"ו משווה בין צידת חילזון לצידת דג וז"ל: "ואחר כך מביאים דם חילזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי".

רואים מכאן שהרמב"ם משווה במושגים "חילזון ודג", והרמב"ם בפ"י הי"ט כותב שהצד דגים חייב, משמע דאף הצד חילזון חייב, כדמשמע בבבלי.

ואכן השו"ע באו"ח סי' תצ"ז סעי' ה' כותב וז"ל: "אם סכר אמת המים בכניסה ויציאה מעיו"ט מותר ליקח ממנה דגים ביו"ט דהוי ליה ניצודין ועומדים", משמע שאם הם לא ניצודים ועומדים יש בדגים צידה, ומכיון שמשווה הרמב"ם בין דג לחילזון משמע דאף בחילזון יש צידה.

המג"א בסק"ו מביא מח' בשם מהרי"ל ורש"ל, שהמהרי"ל פסק כמו הרמב"ם ורש"י שיש צידה בדגים ובחילזון, אלא שחילק אם דרכו לתופסן בכלי אזי חייב ואם אין דרכו בכלי אלא בידיים, ותופס בכלי רק מחשש לכלוך- אינו חייב משום צידה. אולם הרש"ל ס"ל כירושלמי דליכא צידה בחילזון וה"ה בדגים.

ובאמת ה'נתיב חיים' מקשה על הרש"ל איך שביק את הבבלי ופסק כירושלמי ונשאר בצ"ע.

והמג"א מסיים וטוען שלירושלמי שחייב בדגים משום קוצר ונטילת נשמה זה לא שלא חייב משום צד אלא אה"נ חייב אף משום צד, שכל מה שהירושלמי אמר לית ליה צידה זה אמור לגבי חילזון בלבד. ולכן לפי המג"א יוצא (וכך גם במאירי) שבדגים חייב משום תלת: נטילת נשמה, צידה וקוצר. אלא שבשו"ת 'הר צבי' מביא בשם המנחת חינוך במוסד השבת מלאכת צד, שלא יתכן להסביר את הירושלמי בדגים שאמרו חייב משום קוצר ונטילת נשמה וה"ה לצד שהרי התוס' הבין שלירושלמי ליכא צידה בחילזון ואנו יודעים שחילזון ודגים זה היינו הך.

'טוב ירושלים' מסכם את מחלוקת מג"א ורש"ל בהו"א, באומרו שהמחלוקת מבוססת על המח' בענין מלאכה שאינה צריכה לגופה (חייב או פטור) אך הוא דוחה זאת וטוען שהמחלוקת ביניהם הינה מחלוקת במציאות האם היה חילזון או לא.

צידת דגים

לענין דגים מדוייק בבבלי בדף ק"ז ע"ב וז"ל: "השולה דגים מן הים בשבת חייב משום נטילת נשמה" ולא משום צד משום שעומד וניצוד מבעוד יום. משמע שגם אם היה ניצוד בשבת היה חייב משום שתיים בלבד (צד ונני"ש), ובירושלמי כתוב שהשולה דגים חייב משום קוצר ונטילת נשמה. יש לחקור באיזה מקרה מדבר הירושלמי. אומר המג"א שהירושלמי מדבר במקרה שעומד הדג מבעו"י בספל של מים ולכן חייב רק משום קוצר ונטילת נשמה, אך אה"צ אם היה צד אותו בשבת היה חייב משום צד שכמו שאמרנו לעיל שכל מה שאמר הירושלמי לית ליה צידה עוסק בחילזון בלבד. אך לדעת הבבלי כאשר הניח את הדג מבעו"י בספל של מים חייב בשבת רק אחת משום נטילת נשמה. וזה מדוייק ברמב"ם בהל' שבת פ"א ה"א שכותב: "החונק את החי עד שימות הרי זה תולדת שוחט... לפיכך אם העלה דג מספל של מים והניחו עד שמת חייב משום חונק", מדייק ההגהות מימוניות, דהרמב"ם נקט מן הספל ולא מן הים, משום שאם היה מן הים היה מתחייב משום צידה ונטילת נשמה.

היסוד לכך הוא: ישנו הבדל בין קוצר לצד, שבצד חייב בזמן שעוקרו ממקום חיותו, הוי אומר, ממקומו הטבעי, כמו שבצד חייב משום צד למרות שרק מכניסו לביתו ואינו הורגו, ה"ה הכא בדגים שחייב משום צד כאשר נוטלו ממקומו הטבעי דהיינו הים, למרות שמניחו בספל מים והוא נשאר בחיים. אך פעולת הקוצר לא כן היא, שהרי קוצר זה לרוב מצוי בגידולי קרקע (שבזאת יש מחלוקת רמב"ם ורשב"א האם קוצר שייך רק בגידולי קרקע או אף בבע"ח) א"כ החיוב בקוצר הוא כאשר מנתק אותו ממקום חיותו, דהיינו שמעכשיו ואילך אין לו אפשרות להמשיך לחיות, לכן פוסק הירושלמי שכאשר לוקחים דג מן הספל בשבת חייב משום קוצר ללא כל קשר לצד, כי כעת מפסיק לו את חיותו. אך הבבלי הבין שכאשר מנתקים את הדג מן הים, אזלין בתר הפעולה המרכזית הזאת ולא יתכן לחייב בעבור פעולה אחת משום שני אבות מלאכה.

אך קשה על הירושלמי, הרי לפי דברי המג"א, במקום שצד בשבת ומת הדג, יהיה חייב שלוש, וא"כ יוצא שיהיה חייב משום קוצר וצד על פעולה אחת, היתכן: מנסה הטל אורות' לתרץ: קוצר היינו נטילת נשמה ולכן יוצא שחייב שתיים ולא שלוש. אך הוא דוחה זאת בטענה שידוע שאם לוקחים דג מן הים ומיד זורקים אותו בחזרה, חייבים משום קוצר אך משום נטילת נשמה לא חייבים, א"כ יוצא שאין זה אותו איסור (ההו"א של הטל אורות להשוות בין נטילת נשמה לקוצר נבעה מהיסוד הנ"ל שקוצר זה ניתוק החיות וזהו היסוד של נטילת נשמה). אך לדידן בניגוד למג"א- הרי לירושלמי אין צידה אפילו בדגים כמו בחילזון, א"כ חייב תרתי קוצר ונני"ש, ואתי שפיר.

אלא שהדרא קושיא לדוכתא כאשר רואים את דברי הירושלמי בחליבת בהמה ביו"ט וקטיפת הפירות שאסור לקוטפם ולחולבם ביו"ט, וקשה, הרי החלב והפירות שנחלבו ונקטפו ביו"ט משובחים יותר מאשר אם יחלבו ויקטפו מעיו"ט, ומדוע אסור? מתרץ הירושלמי שבחליבת הבהמה חייב משום קוצר, וכך הם דבריו, כלל גדול האי מאן דצייד ענא בשבת חייב משום קוצר, א"כ יוצא שאפשר להתחייב גם משום קוצר וגם משום צד? וי"ל שמה שמשמע מהירושלמי שחייבאף משום צד זה למאן דאמר הראשון בירושלמי שיש לו צידה בחילזון, אך למ"ד השני שאותו הביא התוס', חייב שתיים- קוצר ונטילת נשמה. ובאמת המאירי רוצה לחייב בדגים משום שלושה אבות קוצר, צד ונני"ש. וראייתו: "רבנן דקיסרין הצד דג בשבת חייב משום קוצר" והוא הבין שחייב אף משום קוצר. אך אין משם ראייה שהרי אפשר לטעון שרבנן דקיסרין סברי כמ"ד בירושלמי שלית ליה צידה בחילזון וה"ה בדגים, ולכן חייב שתיים, לירושלמי-קוצר ונטילת נשמה ולבבלי-צד ונטילת נשמה.

אך מה טוב ומה נעים דברי הפני יהושע בהסבירו את דברי הירושלמי דאין מחלוקת כלל ואלבא דכו"ע ישנו אב מלאכה דצידה ולכן כל הקושיות מיושבות שפיר. ופשר דבריו :
באמת בירושלמי יש צידה והצד חילון וצבי אף לירושלמי חייב משום צד, אלא מה שהתכוון הירושלמי בדבריו "לית ליה צידה" הוא, דחייב משום צידה רק אם בשעת פריסת המצודה ניצוד הבע"ח, אך אם פרס וניצודו הדגים לאמ"כ אינו חייב, ומצד המציאות סביר מאד להניח שחילון, הן מחמת קוטנו והן מחמת נדירותו, לא יקלט במצודה מיד בשעת פריסתה ולכן אמר הירושלמי "לית ליה צידה".ע"כ.

"וראו עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך.."

פסוק זה קויים והתקיים אצל רה"י זצ"ל באופן מציאותי ומוחשי. ולית מאן שלא הרגיש בכך כאשר היה הן בסביבתו הקרובה והן במרחק רב ממנו. דמותו חקוקה בליבות תלמידיו הרבים כאדם אשר דמותו כמלך בתורתו אשר הרביץ ברבים וגם בהילוכו ובלבושו וחשוב היה לו שיראו על תלמידיו כי שם ה' נקרא עליהם. והגורם לכך, שכל תלמיד ותלמיד יזכור בכל רגע את הישיבה ואת היותו בן ישיבה- מיד יחייב את עצמו בהתנהגות ראויה לפאר שמו של ה' יתברך.